

ВИЖІ ТА ВОЗНІ У СТРУКТУРІ І ПРОЦЕДУРАХ МІСЦЕВОГО СУДУ ВОЛИНИ У 1560–1570-х роках

У статті висвітлюється питання суспільного та правового статусу вижив і возних у контексті функціонування інститутів судових виконавців та офіційних свідків на Волині у 60–70-х роках XVI століття.

Ключові слова: судово-правова реформа, гродський суд, земський суд, виж, возний, судові виконавці, офіційні свідки, Велике князівство Литовське, Волинь.

Повноцінним мікрооб'єктом історико-правового дослідження є інститут офіційних свідків та судових виконавців у системі українського права, судочинства і суспільних відносин середини – другої половини XVI ст. У цей період зазначені функції реалізовували вижі та возні.

Возний у правовому полі українських земель Великого князівства Литовського, Руського, Жомойтського (далі – ВКЛРЖ) з'явився внаслідок судово-правової реформи 1564–1566 рр., проведеної на Більському сеймі 1564 р. та Віленському сеймі 1565 р. Його поява закріплювалася оновленням законодавством – Статутом ВКЛРЖ 1566 року. Інститут возництва польського походження; на українських землях Правобережжя він поширився з активізацією польських впливів, що припадають на середину – другу половину XVI ст. Натомість до реформи виконавчим органом місцевих воєводсько-старостинських судів на Правобережній Україні були діцькі та вижі¹. Історичне коріння діцьких та вижив сягає давньоруської доби². На них покладалася також і важлива функція освічувати своєю присутністю розмаїті приватноправові операції, діяти як свідки при певних суспільно значущих діях від імені великокнязівських намісників чи приватних осіб.

У середині XVI ст. вижі та возні як інститути судових виконавців і офіційних свідків та як конкретні службовці, наділені певними правами і обов'язками, зустрілися у часі. Цікавою видається постановка проблеми про порівняння виживства та возництва у період проведення судово-правової реформи на українських землях ВКЛРЖ та у наступне десятиліття після неї. Особливістю періоду було те, що виживство як службу, як суспільний та судовий інститут не було відмінено, воно продовжувало діяти; разом із тим у суспільний та судово-правовий простір легітимно входив уряд возного. Зважаючи на стан збереженості актів гродських і земських судів (а саме шляхетські суди більшою мірою відображають масштабність тогочасних правових новацій) та рівень їх репрезентативності, у даній статті ми розглянемо особливості суспільно-правового побутування та історичної еволюції інститутів вижа і возного на Волині у 60–70-х роках XVI ст.

Дослідники литовсько-руського та староукраїнського права появу інституту возного, його становлення на руських (українських і білоруських) землях ВКЛРЖ переважно розглядають у контексті еволюції суспільно-правової дійсності, ускладнення і удосконалення судово-правової практики. М. Іванішев уважав, що возні замінили старих вижив³. М. Ясинський, аналізуючи перебіг судової реформи у Більському повіті на початку XVI ст., твердив, що возні прийшли на зміну давньоруським діцьким⁴. М. Грушевський діцького і вижа називає помічниками старост і намісників, їх спеціальними слугами. Дослідник зауважує, що їх службові обов'язки не є тотожними, а в ряді випадків суттєво відрізняються. Так, давньоруські діцькі (“децькі”) проголошуються ним прямим прототипом польського службовця-возного, назва і практика якого поширилася в українських землях Правобережжя після судово-правової реформи 1564–1566 рр. Діцькі виконують судові рішення і приводять до суду покликаних. Виж насамперед використовувався для “обдукцій” – оглядів на місці. М. Грушевський вважав, що у першій

половині XVI ст. відбулася механічна заміна старих понять польським відповідником⁵. Історик старобілоруських судових інституцій і права І. Лаппо стверджував, що від злиття вижа і діцького походить “вряд вознівський”⁶.

Вижівство як судову і панську службу та як елемент інституту офіційних свідків на матеріалах луцького гродського суду 50–60-х рр. XVI ст. досліджував В. Поліщук⁷. Особливості діяльності уряду возного на Волині у кінці XVI–XVII ст. вивчала Н. Старченко⁸. Місце вижив і возних у ієрархії судових урядів місцевих судів та у судово-адміністративній системі українських земель Литовсько-Руської держави з’ясовувала у своїх працях Н. Яковенко⁹. Над окремими аспектами проблеми функціонування інституту судових виконавців та офіційних свідків на Волині та інших українських землях ВКЛРЖ у зв’язку із організацією шляхетського двору, діяльністю громадського (копного) судочинства, процедурами кримінального права та соціально-економічними процесами другої половини XVI – першої половини XVII ст. працювали І. Черкаський, І. Ворончук, А. Гурбик, А. Блануца¹⁰.

Нове для староукраїнського права поняття “возний” почало широко застосовуватися у теорії і практиці судочинства Волині та всієї Правобережної України внаслідок уведення у дію Статуту ВКЛРЖ 1566 р.¹¹. Возні Волині походили переважно із дрібної малоземельної чи безземельної шляхти¹². Уряд возного був однією із небагатьох можливостей перевести шляхетське походження у соціально-матеріальний статус. При цьому не страждала родова честь, а носій шляхетського титулу отримував оплачувану службу, пов’язану із обслуговуванням станових і державних потреб.

Разом із возним у актах гродських і земських судів у якості офіційного свідка та судового виконавця продовжують фігурувати вижі, які, в багатьох випадках функціонально уподібнюються возним, виконують подібні повноваження. Головною спільною ознакою і виживства і возництва було те, що вони уособлювали і реалізовували суспільне призначення публічно-правової процедури: обслуговувати правові інтереси сторін, які зверталися до замкового суду-адміністрації. Згадками про діяльність вижив багатий судовий документарій другої половини 60-х років XVI ст. Виж тієї доби особливо схожий із майбутнім возним. Він і оглядає рани, і вислуховує свідків, засвідчує матеріальні збитки та пошкодження, виступає у суді. Подібними є і звороти судово-ділової мови офіційних документів, які позначали форму свідчень та звітності судових виконавців. Залежно від ситуації акти фіксують або “вижово сознанє” чи “визнанє вижово”¹³ або “очевистое возного сознанє”¹⁴.

Навіть побіжний погляд на актову книгу луцького гродського суду за 1566 р. виявляє вижа у різноманітних суспільно-правових контекстах: він повідомляє про збройний напад на маєток і його наслідки, про побиття селян, про крадіжку волів, про псування сільськогосподарського реманенту, про зорання чужих ґрунтів, про потоптання засіяного ґрунту, він вводить у володіння, виступає свідком у справі про втечу селян, про заміну старих межових знаків новими¹⁵. У книзі того ж суду за 1567 р. виж свідчить про відмову сплатити борг, підтверджує факт пограбування і побиття, засвідчує звинувачення в убивстві, доносить рішення копного суду¹⁶. Разом із тим возний, який фігурує у цих же актах, вручає “навпоминальний лист”, проводить огляд знищених межових знаків, засвідчує хворобу особи, є свідком при підписанні заповіту, підтверджує зміст скарги про несплату боргу¹⁷. Виж і возний, таким чином, виконували подібні завдання, виступаючи у ролі офіційних свідків та дрібних судових виконавців. Свідчення вижа і возного, зафіксовані у вигляді судового документа (запис чи випис), ставали першими, а у низці випадків і вирішальними у справі, доказами вчиненого злочину.

Для виявлення рис подібності та відмінності вижа і возного розглянемо документ, що датується 15 вересня 1565 р. У луцькому старостинському (гродському) суді слухали донесення “вижа врядового” про штурм єпископського замку і соборної церкви у Володимирі владикою Холмським¹⁸. Структурно документ поділяється на дві цілісні частини: вступна скарга позивача та свідчення вижа. У кінці акта міститься заява позивача стосовно неправомірності дій обвинуваченого і звучить вимога відшкодувати нанесені матеріальні і моральні збитки. Подібна не лише структура, а й загальна стилістика судових актів, що склалися до і після реформи. В акті знаходимо типову офіційно-ділову (судово-канцелярську) лексику, що відображала перебіг реального судового процесу, відбивала тогочасні суспільні та правові поняття і явища. Так, довідуємося, що позивач пан Василь Борзобагатий Красенський прибув до суду, маючи з

собою вижа, наданого йому підстаростою луцьким Андрієм Русиним. У документі приводиться повне ім'я і прізвище вижа – Кохан Василевич. У пореформені роки возний у судовому документарії згадувався персонально, із зазначенням імені та прізвища. Імена вижив, а потім і возних фігурують у документах поряд з іменами підсудка, судді, старости, його намісників, знатних родовитих магнатів, королівських посланців. Після позову пана Красенського до виступу був запрошений виж, який перед судовими урядниками “стоячи очевисто, тыми словы визналь”. Подібні лексико-сегментні канцелярські формулювання, що мали характер загальноприйнятих ідіом (мовних штампів) збереглися і перебували у широкому вжитку і в пізніші часи. Важливо також відмітити усталеність та послідовність судових процедур, етапність розгляду та фіксації позовів. Свідчення вижа, що слідує відразу після показання-скарги позивача, має на меті підтвердити позовну заяву, визнати правдивість, слухність викладених у ній фактів; це законний аргумент скривдженої сторони, який надає необхідної ваги заявленій правовій позиції. Виж виступає у ролі офіційного свідка та судового посланця, він має відповідний юридичний статус та володіє належними повноваженнями і компетенцією. Як зазначає В. Поліщук, “виживство як служба не мало конкретного посадового закріплення, збігалось з практикою передоручення паном своїх повноважень”¹⁹. Свідчення вижа, як особливу важливу для судового розгляду інформацію, на прохання позивача було занесено до актових збірників: “вижово сознанє до книг записано”²⁰.

У акті є згадки про те, що єписком Холмський, який збройно напав на Володимирський єпископський замок, теж мав із собою вижа, який був присутній на переговорах із паном Красенським. Виж цей, як довідуємося із документу, був узятий у володимирському “уряду замку господарського”. Бачимо, що сторони конфлікту, захищаючи свої інтереси, заручаються присутністю офіційних свідків для підкріплення та обґрунтування своєї правової позиції, для публічного освячення своїх дій.

Прикметно, що окрім вижа, у справі згадуються й інші свідки події, так звані “люди добрі”, яких пан Красенський “в замочку при себе мель”. Це його дворові слуги – дрібні шляхтичі, які виступають у ролі офіційних свідків. Виж і “сторона людей добрих” засвідчили обсяг нанесених збитків: вони присутні при складанні реєстру всіх цінних речей у маєтку. У Статуті ВКЛРЖ 1566 р. присутність “сторони людей добрих” є однією із умов укладання приватноправових угод, публічного виголошення рішень, попереднього слідства, інших справ, що потребували офіційного засвідчення та публічної легітимації. “Сторона людей добрих” є складовою інституту офіційних свідків; у післяреформенний період вона виявляє себе переважно у контексті реалізації возницьких повноважень²¹. У актовій мові це відобразилося у появі таких висловів як “маючи при собі шляхту людей добрих” чи “што я возный шляхтою людьми добрыми вышепоменеными осветчил”²².

Інститут виживства, як цілісна публічно-правова процедура, яскраво і повно проявляється у документах середини та другої половини 60-х років XVI ст. При чому його функції офіційного свідка та службової особи, яка діє за дорученням офіційних осіб та судових урядників залишаються незмінними. 24 липня 1565 р. у земському луцькому суді була заслухана скарга від князя Богуша Корецького, старости Луцького, Брацлавського і Вінницького, на дії пана Ольбрехта Ласького – “жалуючи и оповедаючи про кривды, утиски, гвалти, бої, грабежі мені самому, слугам і боярам і підданам моім”²³. У якості вижа тут виступає королівський дворянин Іван Бурий, який отримав доручення виконувати всі розпорядження князя Корецького (“абых я на вси sprawy и потребы его милости... ехал”). Найголовніша місія королівського дворянина, який виконує вижову службу, полягає у тому, щоб усі матеріальні збитки та шкоди, спричинені розбійним нападом О. Ласького “на реєстр списовати”. Побувавши на місці події, оглянувши обсяг завданих збитків, опитавши свідків Іван Бурий складає детальний звіт про результати своєї поїздки і знайомить з ними князя та суддів. Залежно від службового підпорядкування, від імені яких інституцій чи осіб виж виконував свої обов'язки судові акти та офіційні розпорядження того часу згадують “господарських” (королівських), князівських, старостинських, гетьманських, “городових”, “врядових” вижив.

“Виживрядовий” виступає офіційним свідком, наданим з боку гродського суду Луцька, у справі 15 лютого 1569 р. про стягнення луцькими митниками мита з білоцерківських міщан усупереч королівському привілею (“ставши до книг тыми ж словы сознал”)²⁴. Цікаво, що у

тому ж суді, але вже 17 грудня 1569 р. з'явилося свідчення возного про залагодження конфлікту про несплату мита, яке було занесене до запису із подібним формулюванням: “возний до книг кгородских тыми словы сознал”²⁵.

12 грудня 1564 р. воротний луцький Войтех Красовський взяв з “уряду замку господарського” вижем служебника Матфея Ширея, щоб з'ясувати, чому пан Хомяк Смордовський вигнав з дому свою вагітну жінку і спрямував її до Луцька, до маєтка В. Красовського. На це питання відповів урядник Смордовського: він сказав, що його пан не має жінки, а мав колись лише кухарку, яку “отослалъ, где был взятъ”. Потім він, погрожуючи побиттям киями, грубо запропонував воротному, разом з вижем та присутніми свідками забиратися геть (“а не хочешь ли по доброй воли ехать, тогда з непочтивостью з двора поедешь и кий на себе понесешь”).²⁶ Випадки погроз, побиття і навіть убивства возних під час виконання ними своїх законних обов'язків незабаром стали невід'ємною частиною судово-правової дійсності Волині²⁷. Місія і вижа і возного відтак була сповнена постійних небезпек, вимагала неабиякої мужності. Шляхта, ревниво оберігаючи свої суспільні та економічні переваги, досить жорстко реагувало на намагання судових інстанцій через службових осіб викликати до суду, провести слідство, зібрати свідчення чи матеріальні докази. Такі дії трактувалися як втручання у приватні справи, як порушення станових прав та свобод, захищати які шляхта була готова із зброєю в руках. У цьому проявилася специфічна правосвідомість шляхетської верстви, яка базувалася одночасно на традиційному принципі привілейованості і на модерному розумінні законності як суспільної норми.

12 червня 1565 р. виж Павло Невишський був присутній при складанні паном Романом Гулевичем тестаменту (заповіту) (“при мне, вижу врадovýmь, справовальь тестоменть”)²⁸. Замковий луцький суд в особі підстарости Андрія Русина направляє вижа до маєтку Гулевича. Цікаво, що виж не знайомить суд із змістом заповіту, він лише свідчить про факт його складання. Сам текст тестаменту “покладиль на вряде” з проханням занести його до замкових книг служебник Гулевича Стас.

Незмінна активна участь вижа у фіксації не тільки матеріальних збитків, а й різного роду фізичних каліцтв, побоїв, тілесних ушкоджень. Так, 1566 р. “на оглядане и на осветчане збытя и рань своих” був взятий вижем служебник замку Луцького Остап на прохання Петра Лібицького²⁹. Лібицький зазнав нападу від ігумена Красносельського монастиря пана Богдана Шашка, який “порвавшися до кия, мене окрутне, збил, змардовал и изранил”. Суттєва деталь: виж оглядає пораненого – “тут же на вряде его оглядал” – і одразу ж після проведення цієї процедури доповідає результати урядникам замкового суду у Луцьку. Реляція вижа Остапа скрупульозно зазначає розміри і види тілесних ушкоджень і ран.

Луцький купець І. Гошкович 1571 р. звертається до володимирського гродського суду з проханням надати йому вижа, аби той вилучив товар (лій) у скринського міщанина, який не заплатив за покупку (“прошу о вижа, абым его арестовал”). Підстароста Михайло Павлович для отримання додаткової інформації у справі “дал ему вижа, слугу своего”³⁰. У 1570 р. горохівський староста звертається до панів Монтовтів, щоб присланий ними виж приїхав “на оглядане ран збитых”³¹.

Виж відіграє провідну роль у процедурі “обволання” – оголошення, оприлюднення офіційних документів, суспільно важливої інформації, повідомлень дотичних до сфери судочинства та правових відносин. У луцьких гродських книгах за 1564 р. збереглося “обволання” вижем імені убивць слуги пана Альберта Ласького Андрія Ожовського. Перший раз він це робить над труною забитого, вдруге – на засіданні замкового суду³². У пореформену добу ці обов'язки переходять до возного. Возний Дем'ян Мокренський у травні 1580 р. публічно оголошує ім'я убивці Бартоша Холоневського на майдані Володимира та у залі гродського суду³³. Грамота короля Сигізмунда III від 15 грудня 1596 р. містила розпорядження місцевій владі донести до суспільства факт ухвалення церковної Берестейської унії (“то все через возного обволать и до ведомости людское привести”)³⁴.

У деяких випадках вижі діють одночасно і разом із возними. До прикладу, на засіданні копного суду від 27 лютого 1568 р. були присутні і брали участь у слідстві обидва урядники³⁵. Виявляється, що коли один з уповноважених підканцлера ВКЛРЖ Остафія Воловича попросив у гродського луцького суду возного, то “в небытности на тотъ часъ на вряде возного”, на місце

події було відправлено вижем “боярина господарського”. Пізніше все ж возний приєднався до розслідування копного суду і свідчили місцевому гродському суду вони вже спільно. Подвійне свідчення, і вижа, і возного, про винесення смертного вироку любецькою копою фіксують луцькі гродські книги 1567 р.³⁶

Активне залучення вижив у суспільне життя та судовий процес обумовлювалося не достатньою кількістю повітових возних або тимчасовою відсутністю возних у судовій установі. Досить частими були такі випадки як у 1569 р., коли підстароста володимирського гродського суду Павло Оранський на прохання скривджених підданих князя Романа Сангушка дати їм возного, “в нестатку возного на тот час при вряде давал им на то вижа, слугу замкового Грицка Захаревича”³⁷.

Навіть після офіційного введення у судову та суспільну практику уряду возного виж продовжував існувати в правовій свідомості як неодмінний атрибут і учасник публічно-правового процесу. 16 жовтня 1570 р. зем'янин Андрій Киверецький переслідував селян, які чи то за власною волею, чи то за сприяння сторонніх осіб залишили його землі. Досягнувши меж володінь віленського воєводи князя Криштофа Радзивіла і підозрюючи у “викоченні” селян підданих князя, Киверецький переймається правовими підставами засвідчення і фіксації злочину – “хотячи з ними поступовати врядовне, послал по вижа до Олики”³⁸.

Виж, як слуга замкових урядників та як офіційний свідок, згадується у актах Волині не тільки у перші роки після реформи 1564–1566 рр., а й протягом усіх 1570-х рр. До прикладу, 1579 р. підстароста володимирський Василь Павлович надає на “огледане” заподіяних збитків свого службеника Курила Кононовича³⁹. Дослідник шляхетських наїздів на Волині також підтверджує, що вижі фіксували збитки від розбійних нападів аж до кінця 70-х рр. XVI ст.⁴⁰.

Історик шляхетських судів білоруських земель ВКЛРЖ І. Лаппо зазначає, що виж згадується у актах судових Витебська аж до кінця XVI ст. Разом із тим він зазначає, що це траплялося досить рідко, у випадках, якщо у суді був відсутній возний⁴¹. Виж відтак виглядає не як урядник, який виступає від імені судової установи, і несе перед нею і законом відповідальність, а як особа, яка знаходиться у службовому підпорядкуванні, яка виконує доручення свого патрона і перед ним же і звітує. Отже, бачимо, що ситуація на цих білоруських землях, була подібною до тієї, що у загальних рисах склалася і на Волині.

Аналіз характеру і частоти вживання терміну “виж” дає підстави говорити про поступове обмеження використання цього поняття в актовій мові волинських судів. Це лише частково свідчить про занепад інституту служби та звуження суспільно-правової діяльності суддівських службеників. У низці випадків у документах ідеться про ті чи інші місії службеників – “слуг замкових”, які виконували доручення суддів; при цьому назва “виж” для традиційного окреслення суті повноважень, що виконуються, не використовується. Так, у 1578 р. від володимирського суду для засвідчення скарги про несплату грошового боргу за дорученням підстарости виступав “слуга замковий” (в іншій частині тексту – “посланець”) Петро Сушибабинський⁴². Служба та повноваження Сушибабинського прямо не називаються виживством, хоча по-суті відповідають йому. Натомість у документі активно використовується поняття “возний”: саме возного для офіційної фіксації справи спочатку вимагає позивач. Із появою возного у правовому полі українських земель ВКЛРЖ васальний характер виживства, служба та одноразові доручення на певну справу витісняються урядуванням – діяльністю, що базується на принципі надання персонального привілею⁴³.

Про особливу роль возного в офіційному засвідченні певного стану речей (правового становища чи правової дії), у проведенні слідчо-пошукових заходів на місці скоєного злочину у перші роки після реформи 1564–1566 рр. промовисто свідчить документ, що з'явився у володимирському гродському суді 1 травня 1568 р. Це було донесення возного, про те, що він разом з урядником князя Романа Сангушка, священником Юоакимом, їздили до маєтку княгині Настасії Козекіної, де впевнилися, що, справді, з наказу княгині селянина Богдана, який належав Сангушкові, ув'язнили і піддали тілесним тортурам⁴⁴. Присутність на слідстві поряд із возним урядника однієї із сторін, звичного фігуранта судової практики минулих років, доповнюється новими інституційно-правовими та процесуальними акцентами. Ініціативу у слідчому процесі перебирає возний, він особисто проводить усі слідчо-пошукові дії. Змінюється сам зміст і загальна направленість процесу досудового слідства: возний працює у тісному

контакті із постраждалими і свідками події: “поведаль мене, возному”. Урядник, не зважаючи на явне домінування возного, все ж у певний спосіб виявляє себе: супроводжує возного, узгоджує з ним деталі справи. Однак у документі у таких випадках знаходимо важливе застереження: все, що б не робив служебник Сангушка, він робить “передо мною, возним”. Даний судовий акт можна розглядати як документ, який зафіксував момент переходу до іншого етапу, набуття нової якості, який засвідчив новий щабель у еволюції інституту офіційного свідка і судового виконавця. Возний стає основною центральною фігурою на цій стадії судового процесу: він єдиний вповноважений вести слідство і доповісти про їх результати судові. Усі інші особи, особливо матеріально зацікавлені, розглядаються лише як свідки у кожній конкретній справі чи помічники возного на місці подій. Їх роль у слідчій процедурі поступово зменшується. Колишні служебники, що проводили слідство у присутності вижа, переходять у категорію осіб, що мовою офіційного права називаються “сторона повода” чи “сторона позвана”. Вони поступово усуваються від активних слідчо-пошукових дій. Це стало проявом подальшої внутрішньої структуризації шляхетського типу судівництва, глибшого рівня його інституалізації та професійності; це започаткувало тенденцію до проведення більш ретельного і об’єктивного слідчо-судового процесу.

Таким чином, у результаті судово-правової реформи 1564–1566 рр. на Волині, як і на інших українських землях ВКЛРЖ з’явився новий тип офіційного свідка та судового виконавця, що знайшло відображення в інтегрованому понятті “возний”. За умов юридичної і термінологічної кодифікації та інституційної уніфікації закономірним став занепад служби вижа і діцького, обмеження практик їх легального правового застосування. Практика службової дихотомії скорочувалася разом із обранням у кожному повіті, для обслуговування правових потреб дієздатного населення достатньої кількості судових виконавців. З останньої чверті XVI ст. “вижова” служба у цьому регіоні поступово занепадає, виходить з активного ужитку, будучи витісненою “возництвом”, суспільно-правовою діяльністю, що увібрала найкращі досягнення староукраїнського (разом із тим і волинського) судочинства та була доповнена елементами західного процесуального права.

У 1560–1570-х роках відбулося масштабне реформування правових інститутів і понять. Возний не одразу витіснив традиційні староукраїнські назви офіційних свідків і судових виконавців. Водночас цей правовий та функціональний паралелізм тривав не довго. Возництво передусім утверджується як виборний, оплачуваний вид діяльності, як професійне заняття, як уряд, як персональний привілей. Тогочасна судова практика засвідчує, що виж заступає возного у його відсутності, виж знаходиться у видимому службовому підпорядкуванні, виконання виживських обов’язків не носить системного постійного характеру, часто є принагідним і одноразовим виконанням доручення. У цій ролі, як правило, виступають панські слуги чи державні урядники нижньої та середньої ланки.

У цілому можна говорити про уніфікаційну реформу, внаслідок якої возний як судовий виконавець нового типу ввібрав функції і практику своїх історичних попередників: діцьких, вижив, ув’язчих, соків. При цьому возний, перебуваючи у патронально-клієнтарних зв’язках із магнатсько-панською верствою, знаходився все ж у менш жорсткій залежності, мав більш широкий вибір стратегій індивідуальної поведінки, аніж вижі. До того ж відбулося суттєве доповнення, збагачення професійних повноважень і службової практики возного новими, зумовленими історичним розвитком українського суспільства актуальними правничими новаціями. Нова термінологія досить швидко увійшла до актової мови, а практика була адаптована до українського соціального та правового ландшафту. Разом із тим судово-правова реальність кожної регіону (повіту, воеводства) формувалася із урахуванням впливу місцевих правових традицій та звичаїв.

Зростання суспільної ваги і затребуваності уряду возного відбувалося одночасно з поширенням правової освіти, підвищенням рівня правосвідомості у мешканців краю, із поширенням писаного права, із збільшенням значення писаного документу та публічної експертизи як важливого і необхідного чинника узаконення результатів приватноправових відносин. Інститут офіційних свідків і судових виконавців піддається суттєвій правовій уніфікації, зазнає нормативного та процедурного впорядкування. Тогочасні правовідносини вимагали більш чіткого окреслення ролі і місця офіційного свідка і судового виконавця, як у судовому процесі, так і в житті суспільства в цілому.

- ¹ Крупка О.В. Інститут судових виконавців на Волині у першій половині XVI столітті // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Серія "Історичні науки". – Рівне, 2011. – № 11. – С. 57–61.
- ² Падох Я. Історія українського судівництва // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. – К., 1995. – Т. 2. – С. 665–666; Поліщук В.В. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564 – 1566 рр. // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 124–125.
- ³ Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссией для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР). – К., 1859. – Ч. I. – Т. 1. – С. 7.
- ⁴ Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. – К., 1889. – С. 142.
- ⁵ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т.V. – К., 1994. – С. 299–300.
- ⁶ Лаппо И.И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI в. – СПб., 1897. – С. 13.
- ⁷ Поліщук В.В. Врядове виживство в структурі публічно-правових процедур (на матеріалі луцьких замкових книг 1558–1567 рр.) // Соціум. – 2002. – № 1. – С. 79–109; Поліщук В.В. Офіційні свідки – вижі луцького замкового уряду в 1566–1567 рр. (особовий склад та службове підпорядкування) // Соціум. – 2005. – № 5. – С. 13–39; Поліщук В.В. Свідки у русько-литовському праві до судово-адміністративної реформи 1564–1566 рр. / В.В. Поліщук // Молода нація. – 2000. – № 1. – С. 123–163.
- ⁸ Старченко Н.П. Возні на Волині в кінці XVI – на початку XVII ст.: уряд чи панська служба? // Соціум. – 2008. – № 8. – С. 134–162.
- ⁹ Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К., 1997; Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 2008.
- ¹⁰ Черкаський І. Поволання над трупом забитого // Праці комісії для виучування історії західно-руського та українського права. – К., 1925. – Вип. 1. – 1925. – С. 90–107; Ворончук І. Шляхетський двір, його слуги та челядь // Соціум. – 2004. – 4. – С. 117–133; Гурбик А.О. Звичаєво-правова культура та правосвідомість в Україні XVI ст. // Етнічна історія народів Європи. – 2005. – Вип. 20. – С. 22–27; Гурбик А.О. Копні суди на українських землях у XIV–XVI ст. // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 110–116; Блануца А.В. Соціально-станова зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVI ст. / Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 103–111.
- ¹¹ Крупка О. В. Возний у структурі судових урядників Волині другої половини XVI ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне, 2000. – Вип. 1. – Ч.1. – С. 130–137.
- ¹² Яковенко Н.М. Українська шляхта... – С. 257.
- ¹³ Архив ЮЗР. – К., 1909. – Ч. VIII. – Т. 3. – С. 170; Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. – К., 1990. – С. 137, 175.
- ¹⁴ Торгівля на Україні... – С. 152, 157, 160.
- ¹⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 2049.
- ¹⁶ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 2042.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Архив ЮЗР. – К., 1959. – Ч. I. – Т. 1 – С. 7–12.
- ¹⁹ Поліщук В.В. Офіційні свідки... – С. 27.
- ²⁰ Архив ЮЗР. – К., 1859. – Ч. I. – Т. 1 – С. 12.
- ²¹ Статут Великого князства Литовского 1566 года // Временник Московского общества истории и древностей российских. – 1855. – Кн. 23. – С. 67.
- ²² Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993. – С. 51; Архив ЮЗР. – К., 1909. – Ч. VIII. – Т.3. – С. 130–131, 133.
- ²³ ЦДІАК України. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк. 11–12.
- ²⁴ Торгівля на Україні... – С. 133.
- ²⁵ Там само. – С. 139.

- ²⁶ Архив ЮЗР. – К., 1909. – Ч. VIII. – Т.3. – С. 91–92.
- ²⁷ ЦДІАК України. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 68. – С. 7–7 зв.; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. II. – Спр. 22356. – Арк. 1–5.
- ²⁸ Архив ЮЗР. – К., 1909. – Ч. VIII. – Т. 3. – С. 102–104.
- ²⁹ Там само. – К., 1883. – Ч. I. – Т.6. – С. 56–57.
- ³⁰ Торгівля на Україні... – С. 148.
- ³¹ Селянський рух на Україні... – С. 36–37.
- ³² Марочкін В. П. Значимість “обволання” і роль “кликуна” у суспільно-політичному житті міст України XV – XVIII ст. // Архіви України. – 1991. – № 1 – С.73.
- ³³ ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 22357. – Арк. 1–3 зв.
- ³⁴ Там само. – Ф. II. – Спр. 22568. – Арк. 39.
- ³⁵ Архив ЮЗР. – К., 1876. – Ч. VI. – Т. 1. – С. 59–64.
- ³⁶ ЦДІАК України. – Ф. 25. – Оп. 1. Спр. 2042. – С. 7.
- ³⁷ Торгівля на Україні... – С. 137.
- ³⁸ Селянський рух на Україні... – С. 42.
- ³⁹ ЦДІАК України. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 69–69 зв.
- ⁴⁰ Блануца А.В. Вказана праця. – С. 104.
- ⁴¹ Лаппо И.И. Вказана праця. – С. 16.
- ⁴² Торгівля на Україні... – С.173.
- ⁴³ Поліщук В.В. Врядове виживство... – С. 79.
- ⁴⁴ Архив ЮЗР. – К., 1876. – Ч. VI. – Т. 1. – С. 64–66.

В статье рассматривается вопрос общественного и правового положения “вижив” и “возних” в контексте функционирования институтов судебных исполнителей и официальных свидетелей на Волыни в 60 – 70-х годах XVI столетия.

Ключевые слова: судово-правовая реформа, городский суд, земский суд, “возный”, “виж”, судебные исполнители, официальные свидетели, Великое княжество Литовское, Волынь.

In the article the problem of public and legal status of “vyzh” and “voznyi” in the context of functioning of institutes of bailiffs and official witnesses in Volyn’ in 1560 – 1570-ies is examined.

Keywords: court reform, court, bailiffs, official witnesses, Great duchy Lithuanian, Volyn’.